

MARIA VAN HEMERT

2

**VOORTBORDUREN
AAN GROOTMOEDER'S
HANDWERK**

**WITWERK
SNEEWERK**

**UITGAVE NEDERLANDSE BOND
VAN PLATTELANDSVROUWEN**

vrouwen van nu

vrouwen van nu

vrouwen van nu

HANDLEIDINGEN

BEHORENDE BIJ DE

PATRONEN - UITGAVE „VOORTBORDUREN
AAN GROOTMOEDER'S HANDWERK”

HANDLEIDING II

WITWERK SNEEWERK

DOOR

M. VAN HEMERT

UITGAVE VAN DE
NEDERLANDSCHE BOND VAN PLATTELANDSVROUWEN

vrouwen van nu

vrouwen van nu

vrouwen van nu

INLEIDING.

Deze handwerkuitgave dankt haar naam aan de titel van een tentoonstelling, die in 1943 en '44 gehouden werd in het Openluchtmuseum te Arnhem en in de Bijenkorf te Amsterdam. Het is n.l. daar, dat het plan voor de uitgave in de tegenwoordige vorm ontstond. Deze zal bestaan uit een 7-tal beknopte handleidingen, voorzien van diagrammen en foto's, die minder bekende of geheel in onbruik geraakte handwerktechnieken behandelen.

Bij deze boekjes behoren losbladige patronenvellen, die patronen geven van de technieken, die in de boekjes besproken worden, maar die ook los daarvan kunnen worden gebruikt. De bedoeling is deze serie geleidelijk uit te breiden.

De patronen zijn deels afkomstig van oud Nederlands handwerk, deels van andere takken van de oude volkskunst, zoals houtsnijwerk, smeedwerk, leerwerk, aardewerk, enz. Zij geven daarmede dus tevens een verzameling van motieven uit onze Nederlandse volkskunst, die nog veel te weinig door ons volk gekend wordt.

Wat nu het gebruik voor het handwerk betreft, de kruissteekpatronen, de stopwerk-, witwerk- en snéwerkpatronen, de doorstoppatronen, deze alle lenen zich direct tot nawerken. Uitgewerkte toepassingen voor een bepaald handwerk zult U hier niet vinden; wij willen zoveel mogelijk aan Uw eigen verbeeldingskracht overlaten.

De patronen voor vrij borduurwerk en de motieven van andere takken van volkskunst stellen deze verbeeldingskracht op een hogere proef. Hierbij moet U n.l. zelf de keuze maken van de steken, die U wilt gebruiken; U kunt de patronen vergroten of wel vervormen voor een andere grondvorm; kortom, op allerlei manieren wordt hierbij een beroep op Uw fantasie gedaan. Op de patronenvellen zelf worden nog nadere aanwijzingen gegeven.

Dit is wel heel wat anders dan het kopen van een strijkpatroon of van een voorgetekend en begonnen handwerk in een winkel. Laat U er echter niet door afschrikken. Het zal in het begin wat meer moeite kosten; de eerste resultaten zijn misschien niet dadelijk een succes, maar het zijn de eerste stappen om te komen tot *eigen* werk, dat, hoe eenvoudig ook, steeds van veel grotere waarde is dan de onpersoonlijke massaproducten uit de winkels. Alleen eigen, levend werk kan de herleving van het vrouwelijk handwerk brengen, die wij met deze uitgave beogen.

M. VAN HEMERT

Afb. 1. Oude sneewerklap. Eig. N. O. M.
(Foto Ned. Openluchtmuseum Arnhem.)

WITWERK EN SNEEWERK.

Het witwerk en het sneewerk, waarvan hier een beknopte beschrijving zal worden gegeven, is al van oude datum. Hoe oud, is niet met zekerheid te zeggen; ook niet waar wij de oorsprong er van moeten zoeken. Een feit is het, dat het in vele landen in allerlei verwante vormen voorkomt en het zou zeker belangwekkend zijn, deze eens te vergelijken en langs deze weg wat meer van de ontwikkelingsgeschiedenis van dit mooie werk te weten te komen. Maar dat is niet de taak van een boekje als dit, dat alleen beoogt een beschrijving van het werk te geven, zoals dit in ons eigen land voorkomt, en om dit te doen op een wijze, die het een ieder mogelijk maakt, het aloude werk weer te gaan beoefenen. Het is het over en over waard.

In ons land is het voornamelijk in Friesland en in West-Friesland beoefend. Daar treft men tenminste het merendeel aan van de oude wit- en sneewerklappen. In Friesland was het werk van een bijna microscopische fijnheid. In het Fries Museum te Leeuwarden en in de Hindeloper Oudkamer vindt men voorbeelden te over, die daarvan getuigen, toepassingen op lakens, wiegelakentjes, kindermutsjes, enz.; de lakens met grote naamletters ter weerszijden van een levensboom, op het fijne linnen, dat vaak wel 40 draden per cm telt.

In West-Friesland is het werk, dat wij er aantreffen, iets grover, enkele heel oude stukken uitgezonderd. Vooral op het eiland Marken is nog veel van het oude werk te vinden, dat daar op allerlei

manieren bij de klederdracht wordt toegepast. Talrijke mooie oude sneewerklappen hebben de vrouwen daar nog in haar bezit, waarvan de patronen nog steeds worden nagewerkt. Foto 1 geeft een afbeelding van een dergelijke lap uit het bezit van het Ned. Openlucht Museum te Arnhem. De oudste, die ik op Marken aantrof, was van 1642, maar het witwerk zelf moet al veel ouder zijn. Niet alleen te oordelen naar de gaafheid en de grote mate van ontwikkeling, welke het 17de eeuwse werk vertoont, ook uit andere feiten kunnen wij dit opmaken. Zo is er wel in de eerste plaats het feit, dat de Hollandse gezinnen, die omstreeks 1520 naar Denemarken trokken en zich op het eiland Amager vestigden, en waarvan de vrouwen dit werk op zo volmaakte wijze beoefend hebben, het kennelijk van het vaderland moeten hebben medegenomen. Zolang het werk daar nog gemaakt werd, d.i. tot de tweede helft van de vorige eeuw, bezigden er tenminste nog steeds de Hollandse benamingen, sommige ietwat verdeest, zoals skaarkens, openil, fedderhul, aalkens, sommige echter nog onvervalst Hollands, bijv. witwerk, platwerk. Wij moeten hieruit wel besluiten, dat het wit- en sneewerk omstreeks 1500 al in ons land bedreven werd en dit zou ook kunnen kloppen met de ouderdom van dergelijk werk in andere landen, waar dergelijke en nog wel vroegere data genoemd worden. Er is hier echter nog nimmer iets van dit oudste werk teruggevonden.

Als wij het wit- en sneewerk willen bestuderen, moeten wij naar het eiland Marken gaan. Daar is niet alleen het oude werk te vinden, daar wordt het ook

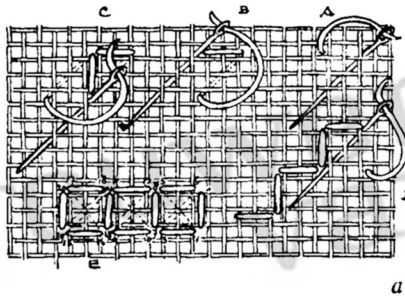
Afb. 2. Detail van witwerklap.
(Foto Ned. Openluchtmuseum Arnhem.)

nù nog door de vrouwen beoefend. Zij kennen het bijna allen; de meisjes leren het weer van haar moeders. Het werk is wel iets minder fijn dan vroeger, hoewel ook hierop uitzonderingen zijn, maar in elk geval is het er nog volkomen levend gebleven. Wij moeten ons echter wel afvragen, hoe lang nog. Als Marken eenmaal ingepolderd is en de afgeslotenheid van het eilandleven verbroken wordt, is de kans wel heel groot, dat de oude cultuur van het eiland verloren gaat. Daarmede zou dan ook het Marker handwerk ophouden te bestaan en het is ook hierom, dat het van zoveel belang is, dat het werk weer meer algemeen bekend wordt en dat velen het weer gaan beoefenen. Voor diegenen, die van mooi handwerk houden, die goede ogen hebben en geduld, is het een uiterst dankbaar werk. Moeilijk is het niet; wel moet het heel nauwkeurig gebeuren, ieder draadje komt er op aan, maar het effect is dan ook verrassend.

Laten wij nu allereerst het *witwerk* wat nader beschouwen. Zoals de naam aanduidt, wordt er gewerkt met witte draad op wit linnen. De werkdraad heeft dezelfde dikte als de weefeldraad van het linnen; vroeger was het dik klogsgaren of ijzergaren; sedert het werk grover is, is de draad dikker en zo kan het bijvoorbeeld heel goed met haakgaren of borduurkatoen gedaan worden.

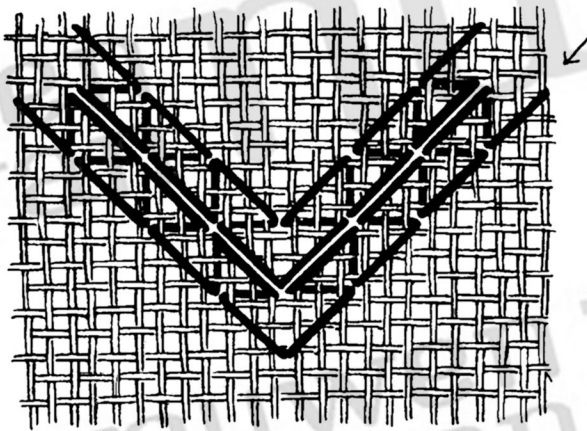
De elementen, waaruit het werk is opgebouwd, zijn niet talrijk en vrij eenvoudig. In de eerste plaats zijn het de zogenaamde *Spaanse oogjes* of *spaansjes* (de hier gebezigde benamingen zijn die, welke op Marken in gebruik zijn). Deze spaansjes zijn de kleine vier-

kantjes, die te zien zijn op foto 2, onder en boven. Ze worden over drie draden gewerkt en dienen om

Afb. 3. Spaanse oogjes.

de verschillende onderdelen van een motief af te scheiden en uit te tellen. Zo spreekt men van een rand van bijv. 20 oogjes hoog.

Afb. 4. Omgekeerde Spaansjes.

De spaansjes mogen op willekeurige manier gewerkt worden; tenminste er is in het oorspronkelijke

werk geen algemeen geldende methode te onderkennen. Toch zal de manier, die wij bij afb. 3 weergeven, oorspronkelijk wel de aangewezen manier geweest zijn. Hierbij worden de spaansjes in twee helften gewerkt, zoals de tekening bij A, B, C en D in de opeenvolgende stadia laat zien. Aan de achterzijde ontstaan hierbij schuine steken, waarvan er in het midden twee naast elkaar lopen. Af en toe treffen wij deze schuine steken ook aan de voorzijde aan, waarbij dan de vierkantjes aan de achterzijde liggen. Een voorbeeld hiervan ziet U in de middelste rand van foto 2.

Lopen de spaansjes niet in schuine rijen, maar recht naast elkander, dan werkt men het beste zó, als afb. 3 E laat zien, waarbij aan de achterzijde een kruisje ontstaat.

Bij het ajourwerk, beschreven in Handleiding VII, worden bij rechte of schuine rijen dezelfde werkwijzen gevolgd, alleen worden de steken dan aangetrokken, zodat er gaatjes in de stof ontstaan. Bij het wit- en sneewerk is dit echter niet het geval.

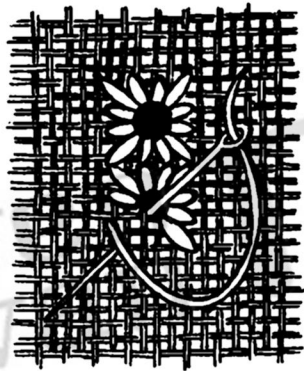
Een ander belangrijk onderdeel van het witwerk, dat eveneens steun geeft bij het nauwkeurig uittellen van een motief, wordt gevormd door de zogenaamde *vetergaatjes*, in andere delen van ons land ook *bindgaatjes* of *nestelgaatjes* genaamd. Deze *vetergaatjes* worden bijna steeds over zes draden gewerkt, al komen ze een enkele keer over vier draden voor. Diagram 5 geeft een voorstelling van de werkwijze. Door het steken van binnen naar buiten, 12 maal, zoals de tekening aangeeft, en door de draad strak aan te halen, wordt in het midden een gaatje gevormd,

dat soms door een priem nog verwijld wordt. Het verdient aanbeveling om de laatste steek aan de achterzijde stevig af te knopen, zodat hij niet bij het oversteken naar een ander punt los of scheef komt te zitten.

Verder bestaat het witwerk uitsluitend uit platsteken. Hierbij wordt de verdeling over 3, 6 of 9 draden volgehouden.

Die platsteken komen in verschillende vormen voor, waarvan diagramm afb. 6 de meest gebruikelijke laat zien:

- a. platsteken in horizontale of verticale richting naast elkander gelegd, in rechte lijn, of met 1 draad verspringend;
- b. drie aan drie, over 3, 6 en 9 draden, in verschillende combinaties, zoals:
- c. randen,
- d. kleine motiefjes,
- e. diagonale banden, z.g. leggers, meestal met uitgespaarde rechthoekjes;
- f. platsteeksterren, over 3 of 6 draden, of grotere om vetergaatjes heen;
- g. een andere stervorm, die ook voor leggers gebruikt wordt;
- h. platsteken over 6 draden, die 3 aan 3 steensgewijze verspringen en die voor grotere motieven

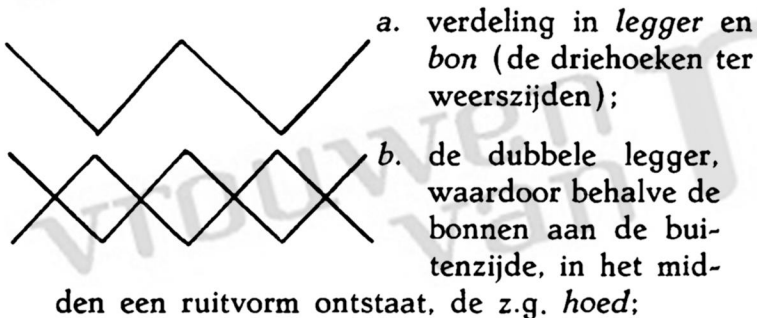
Afb. 5. Vetergaatjes.

gebruikt worden, zoals de herhaaldelijk voorkomende of de eveneens veel gebruikte vogelmotieven;

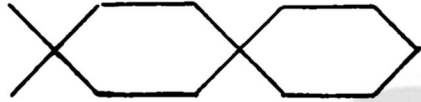
i. vrijere bloem- en bladmotieven.

Uitgezonderd deze vrijere bloemmotieven en het vogelmotief, zijn de patronen geometrisch en zeer eenvoudig van structuur. Dit in tegenstelling tot het reeds genoemde werk van het eiland Amager, dat een fantastische rijkdom aan diermotieven vertoont. De gekrulde lijnen, zoals de motieven bij *i* laten zien, bestaan uit stiksteekjes over 3 draden, recht of schuin, die daarna steek voor steek omslingerd worden, zonder in de stof te steken, waardoor een koordje ontstaat.

Het zijn meest randen, bredere en smallere. Zij vertonen echter alleen verdeling in diagonale lijnen of bredere diagonale banden, die op Marken *leggers* heten, en waarbij de spaansjes een grote rol spelen. Deze verdeling kan op de volgende manieren voorkomen (de namen zijn weer die, welke op Marken gelden).

c. hetzelfde, maar met een gerekte vorm van hoed;

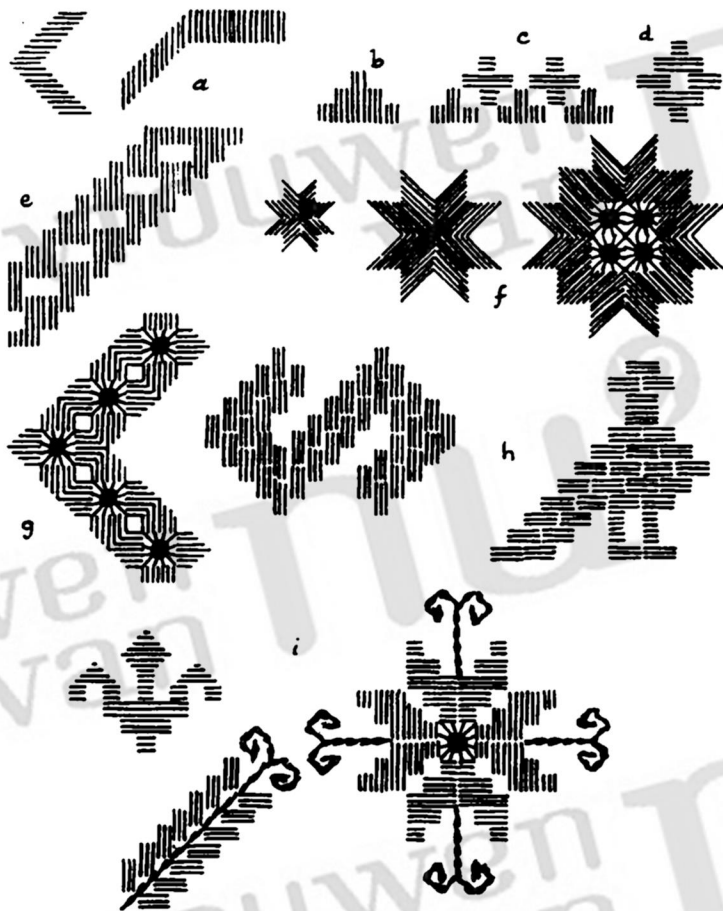
d. deze vorm, waarbij de leggers niet aansluiten. Het wijde tussenstuk heet dan *molen*. De Markerse spreekt van „de mulle met de 'oet'”.

De foto's 2 en 17 geven een indruk van dit witwerk, terwijl de werktekeningen 7 tot en met 11 laten zien, op welke wijze zo'n patroon voor het naverken kan worden vastgelegd. Op deze zelfde manier zijn ook de tekeningen van de patronenserie uitgevoerd, zodat het aflezen daarvan aan de hand van deze beschrijving geen moeilijkheden zal opleveren. Ieder spaansje stelt 3 draden van de stof voor. Al is zo'n tekening zo nauwkeurig mogelijk gemaakt, toch blijkt bij het naverken wel eens, dat er iets over het hoofd is gezien. Zo telt bijvoorbeeld een rand van 6 oogjes hoog $6 \times 3 = 18$ draden. Werkt men in die rand horizontale platsteken, dan zijn het er in dit geval 19 en geen 18.

Bij platsteken, aansluitende aan vetergaatjes, werkt men het beste eerst de vetergaatjes af; het aantal platsteken volgt daaruit vanzelf.

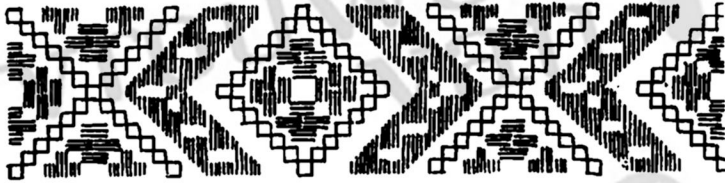
In het algemeen zal voor dit werk linnen van 15 à 20 draden per cm het beste voldoen. Liefst een weefsel, dat weinig verschil in dikte heeft tussen schering-

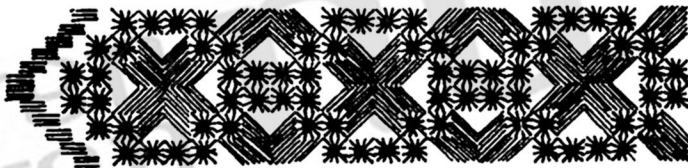
Afb. 6. Grondvormen van witwerk.

Afb. 7. Witwerk van Marker keelband.

Afb. 8. Rand van Marker witwerklap.

Afb. 9, 10 en 11. Fries witwerk.

en inslagdraden. Voor het bewerken is in dit geval haakgaren nr. 40 of 50 het beste. Wie goede ogen heeft, kan fijner linnen nemen, wat bijvoorbeeld voor toepassingen op kraagjes en op zakdoekjes heel mooi kan zijn. Voor diegenen echter, die tegen de fijnheid van het werk opzien, is het ook heel goed mogelijk, het op grovere stof te maken, op grof handwerklinnen of andere dergelijke stof en zelfs op jute. Ook in kleuren, met coton perlé of wol, maakt het een heel goed effect, al krijgt het werk hierdoor een heel ander karakter. Het is dan een werk, dat vlug opschiet, wat in onze haastige tijd een groot voordeel is, en dat een aangename afwisseling vormt op ons handwerkprogramma. Tevens wordt de witwerktechniek dan toch toegepast, zodat het werk als zodanig in elk geval beoefend wordt.

De patronenserie biedt U een keuze van motieven, die langzamerhand zal worden uitgebreid.

Het Sneewerk.

Uit de gegeven foto's is al gebleken, hoe het sneewerk steeds met witwerk samengaat en hoe er hierbij, door plaatselijk opengewerkte gedeelten die rijke afwisseling in wordt gebracht, die het zo aantrekkelijk maakt. Het is een prachtig werk, dat ook door de Marker vrouwen hoog wordt aangeslagen. De mooiste stukken van de feestdracht worden er mede versierd, zoals de witte keelbanden, de bruidsdoekjes, de witte boezels, en verder komt men het o.a. tegen aan kinderslabbetjes, schorteldoeken en doop-

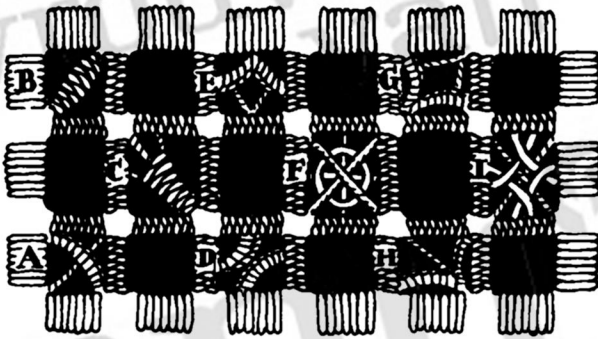
luren, aan de spreitjes van de pronkbedden, aan werkmutsen en op de bauwen van de kleine jongens, die als de meisjes gekleed gaan en waarbij het witte met sneewerk of stopwerk versierde tussenzetsel van de bauwen één van de onderscheidingstekens in beider kleding uitmaakt.

Ook dit sneewerk is niet moeilijk van uitvoering; alleen vraagt het om nauwkeurigheid en netheid. Bij dit werk is, als het goed gedaan wordt, nauwelijks enig verschil te zien tussen vóór- en achterzijde. Ook hier wordt een verdeling in 3, 6 en 9 bijna steeds doorgevoerd; ook hier geven de spaanse oogjes steun bij het afscheiden en uittellen van het motief.

In de opengewerkte gedeelten worden de draden in beide richtingen weggeknipt. De naam „sneewerk” doet vermoeden, dat zij weggesneden werden. Daar was op Marken nu niets meer van bekend; men gebruikt daar een puntig borduurschaartje, evenals wij. In een beschrijving echter van het werk op het eiland Amager bleek, dat daar wel degelijk een mesje gebruikt werd, zodat het niet onwaarschijnlijk is, dat onze voorouders het evenzo gedaan hebben.

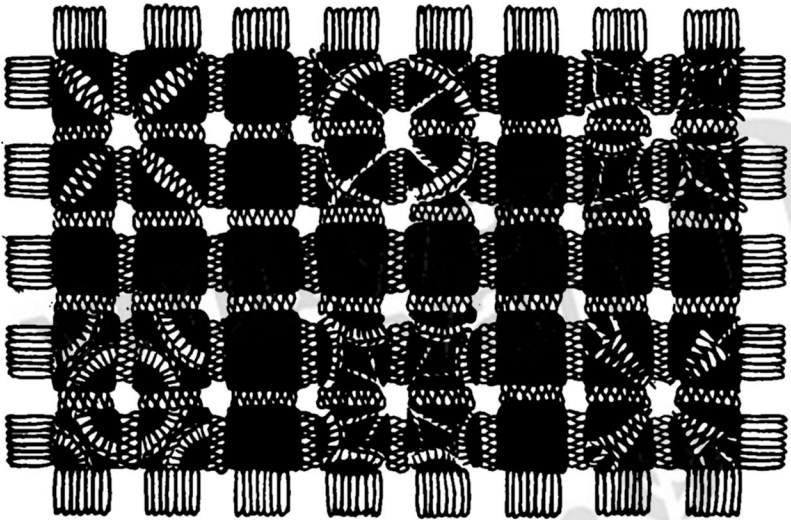
Het open te werken stuk wordt eerst rondom omgewerkt. Dit gebeurt op de volgende wijze: men werkt met platsteken over 6 draden breedte en werkt dan telkens 6 draden om (waarvoor 7 steken nodig zijn!) en slaat 6 draden over. Zo volgt men de gehele omtrek, waarbij men er goed op moet letten, dat de omgewerkte en de overgeslagen draden van de tegenoverliggende zijden precies met elkander kloppen (zie afb. 12 tot 16). Nu worden de omgewerkte draden

weggeknipt en uitgetrokken; men houdt dan de tus- senliggende groepen van 6 draden in beide richtingen over. Deze worden nu omgewerkt met de stopsteek van de „platte lommerdjes”, die in Handleiding I be- schreven werden. Om deze platte lommerdjes te maken deelt men het aantal overgebleven draden (dus hier 6) in tweeën en werkt deze met een platte stop-

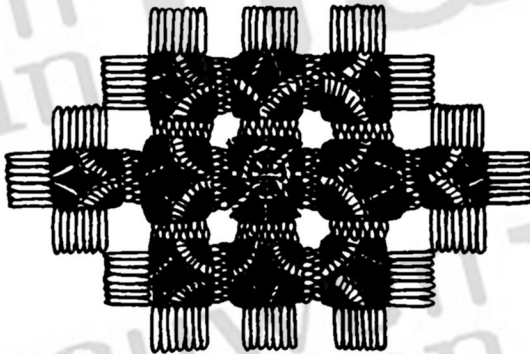
Afb. 12.

steek om, zodat een plat spijltje ontstaat. Men stopt zoveel keer regelmatig heen en weer totdat het spijltje gevuld is. Het aantal keren dat men heen en weer moet gaan is afhankelijk van het aantal uitgehaalde draden en van de dikte van de draad waarmede men werkt. Diagram 12 geeft een afbeelding van dit hele proces. Het resultaat is een netwerk van vierkanten, waarin nu het eigenlijke patroon wordt aangebracht. Diagram 12 geeft verschillende manieren te zien, waarop zo'n vierkantje kan worden ingevuld. Door samenvoeging van zulke vierkantvullingen is dan een grote verscheidenheid van motieven moge-

Afb. 13.

lijk, waarvan de volgende diagrammen 13 tot en met 16 U enige voorbeelden laten zien. Zoals U ziet, zijn

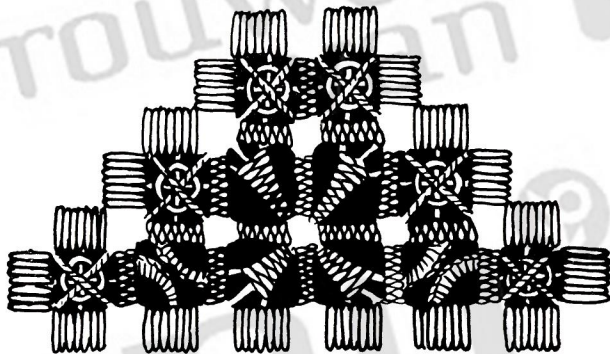

Afb. 14.

het meest trensjes, spinnetjes en lommerdjes; heel ingewikkeld is het niet en met wat handigheid is het

aan de hand van deze tekeningen niet moeilijk uit te voeren.

Voor het figuurtje B in afb. 12 worden 4 of 6 draaden gespannen en deze worden dan als een plat lommerdje omgewerkt, alleen aan begin en einde dichter samengetrokken dan in het midden, om de toegespitste vorm er aan te geven.

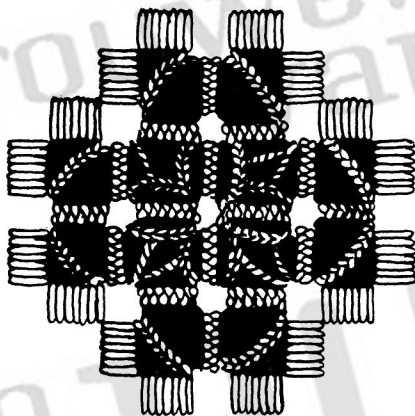
Afb. 15.

Voor C spannen wij van het linkerhoekpunt uit eerst een draad naar het tegenoverliggende hoekpunt en slingeren deze teruggaande een- of tweemaal om; dan een spandraad naar het midden van het bovenste lommerdje, eveneens teruggaande omslingeren, en tot slot één naar het midden van het rechterlommerdje. Daarna worden deze 3 spandraden doorgestopt, smal beginnend en zich verbredend en zó eindigend, dat de 3 spandraden nog juist te zien komen.

D geeft twee trensjes, die in het midden samen worden gehecht.

E geeft twee trensjes, van de bovenzijde uitgaande naar linker- en rechterzijde, elk met een spandraad naar de onderzijde.

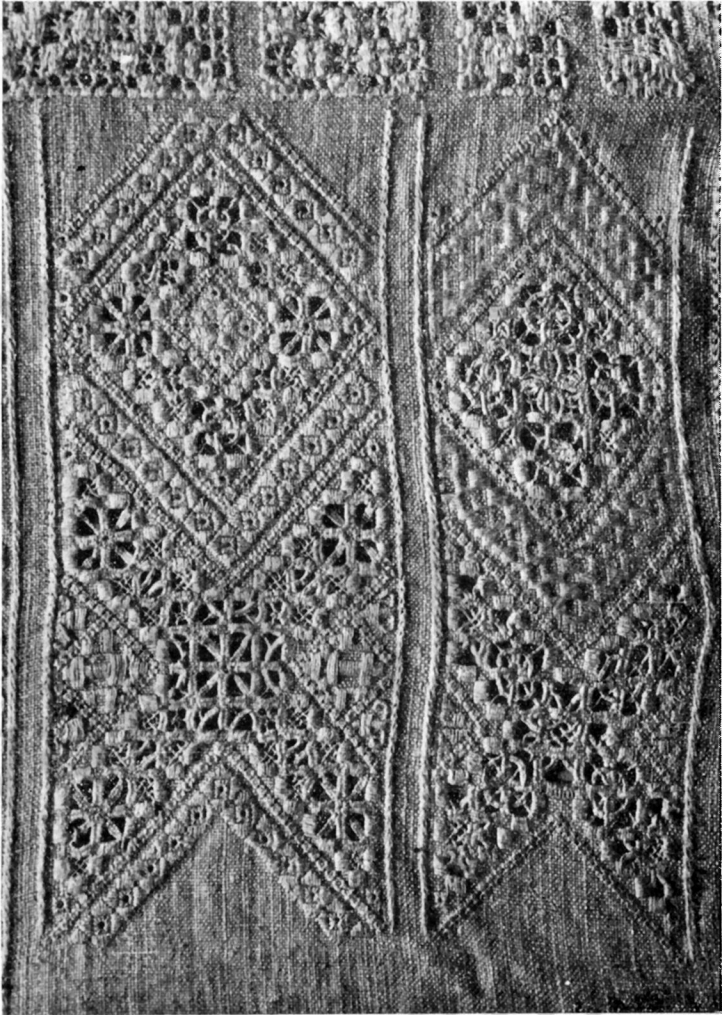
De beide figuurtjes G en H bestaan uit trensjes, die uit het hoekpunt naar het naastbijliggende hoekpunt lopen met spandraden naar het tegenoverliggende hoekpunt.

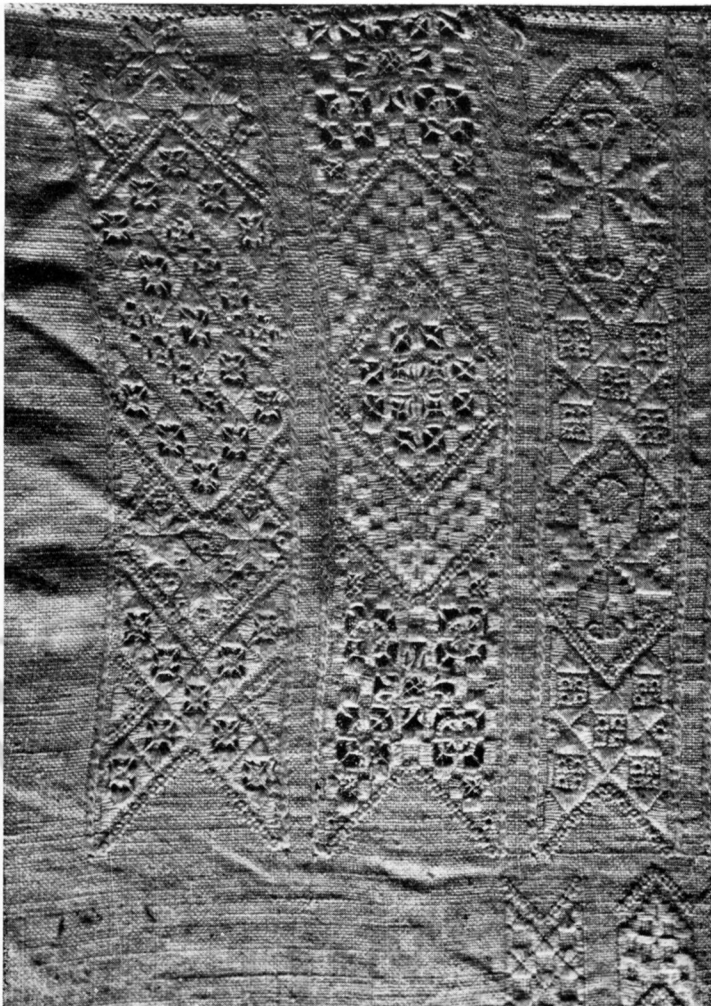
Afb. 16.

Als regel kan men voor een trensje het beste 3 draden spannen, tenzij men aan de andere zijde uit wil komen en er in dat geval 2 of 4 spant.

Voor het spinnetje F spant men eerst het diagonale kruis met omslingerde spandraden, daarna het rechtstandige kruis, waarbij men door het middelpunt heen steekt, en tot slot stopt men rond het middelpunt 2 toeren 1 op 1 neer door, de eerste toer in de éne richting, de volgende in tegengestelde richting, zodat de steken komen te verspringen.

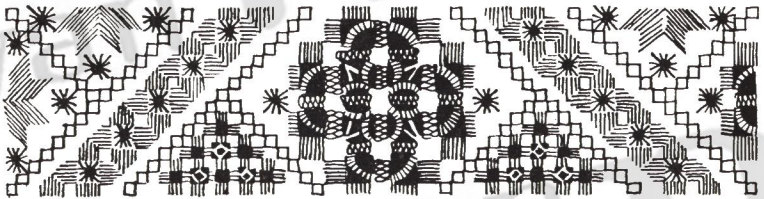
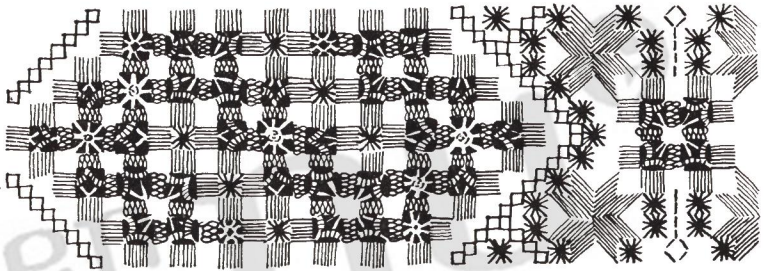
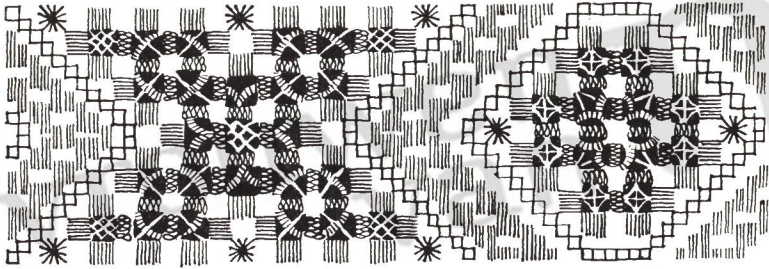

Afb. 17. Detail van sneewerklap Afb. 1.
(Foto Ned. Openluchtmuseum Arnhem.)

Afb. 18. Detail van sneewerklap.
(Foto Ned. Openluchtmuseum Arnhem.)

Voor het spinnetje I maakt men het diagonale kruis
en vervolgens het geslingerde steekje , waarbij

Afb. 19, 20 en 21.

men door de omslingerde diagonale spandraden heen
steekt. A geeft een trensje, welk met een spandraad
iets rond getrokken wordt. Zie afb. 22.

Afb. 17 en 18 geven mooie detailfoto's van dit werk te zien, terwijl de afbeeldingen 19, 20 en 21 voorbeelden geven van de wijze, waarop de werktekeningen gemaakt worden. Ook hierbij staat ieder hokje voor 3 draadjes van het linnen. Wat zwart is aangegeven, is open.

Afb. 20 geeft de werktekening van de middelste rand van foto 17, waardoor vergelijking mogelijk is.

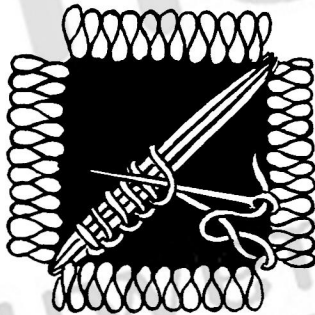
De tekening op afb. 21 laat nog een ander werkje zien, dat ook heel vaak voorkomt. Hierbij worden de draden om de drie omgewerkt en weggeknipt; de overblijvende draden worden in beide richtingen drie-maal omwoeld. De vierkantjes zijn hierbij dus veel kleiner en bieden niet veel mogelijkheid tot invullen; het enige motiefje, dat hierbij in aanmerking komt, is

dan ook het eenvoudige spinnetje:

Bepaalde regels zijn voor het sneewerk verder niet te geven; het wijst zich grotendeels vanzelf. Hoofdzak is de nauwkeurigheid: zo onzichtbaar mogelijk afhechten, zo onzichtbaar mogelijk van het éne punt naar het andere oversteken, steeds het meest nabijliggende nemend. Al werkende komt men vanzelf tot het ontdekken van de meest praktische manier om een bepaalde steek of verbinding te maken. Zo bijvoorbeeld dat men, na het maken van een omgefestonneerd boogje, of trensje, weer in de stof stekend, dit het beste doet van onder naar boven; het boogje komt dan het mooiste te liggen. Verder dat men, vanuit een boogje een draad spannend naar een tegenoverliggend punt, bij het teruggaan het omslingeren het

beste doet van buiten naar binnen en dan weer van buitenaf in de laatst gemaakte festonsteek; zo blijven de festonsteken het gaafste doorlopen (zie afb. 22). De festonsteken van een boogje liggen steeds aan de ruimste kant; de werktekeningen zijn te klein, om dit precies aan te geven. De één zal eerst alle vierkantjes omwerken en daarna invullen; de ander zal er de voorkeur aan geven, ieder omgewerkt vierkantje ook meteen in te vullen. Zo zal ieder tot eigen ontdekkingen komen.

Wanneer men over dit werk spreekt, bemerkt men, dat de meeste mensen niet weten, wat het is en het nooit eerder gezien, laat staan beoefend hebben. Eén van de dingen, die wij met deze beschrijving hopen te bereiken, is wel dit, dat de belangstelling voor dit werk ook bij anderen wordt opgewekt; een *actieve* belangstelling, die velen er toe zal aansporen dit aloude, vaderlandse werk weer te gaan beoefenen.

Afb. 22.

vrouwen
van nu

vrouwen
van nu

vrouwen
van nu

vrouwen
van nu

vrouwen
van nu

vrouwen
van nu